

ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ ЖІНОК ІЗ КРИЗИСНИХ СІМЕЙ І РОЗЛУЧЕНИХ

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Проведено порівняльний аналіз рівня самоактуалізації та особистісних якостей жінок із кризисних сімей і розлучених. Розглянуто комбінації факторів, які утворюють певні симптомокомплекси, за результатами тестування респонденток із використанням опитувальника Р. Б. Кеттелла.

Ключові слова: жінки з кризисних сімей, розлучені жінки, самоактуалізація, особистісні якості, психологічні захисти.

У сучасних політичних, економічних, соціокультурних умовах життєдіяльності актуальною є проблема розвитку і використання жіночого потенціалу, вибору правильної життєвої лінії, яка сприяє збереженню цілісності внутрішнього світу особистості. До жіноцтва висуваються більш високі вимоги щодо самостійності, ініціативності, запозятливості та інших особистісних якостей жінки [1]. Б. Г. Ананьєв відзначав посилення впливу людського фактора на різні сторони дійсності [2]. Все це зумовлює значущість вирішення проблеми самореалізації особистості жінки. Установлено, що найбільш помітними є зміни в особистісному розвитку людини на етапі переживання кризисних життєвих подій [3–10].

Мета цієї роботи — провести порівняльний аналіз рівня самоактуалізації та особистісних якостей жінок із кризисних сімей і розлучених.

Упродовж 2010–2016 рр. було обстежено 328 жінок віком від 29 до 56 років: 224 осіб із кризисних сімей (перша група) та 104 розлучених жінок (друга група), які звернулись по медико-психологічну допомогу з приводу сімейної кризи та особистісних проблем. Проводилось дослідження рівня їх самоактуалізації та особистісних якостей за допомогою 16-факторного тесту Р. Б. Кеттелла [11].

Порівняльний аналіз особистісних якостей за 16-факторним опитувальником Р. Б. Кеттелла жінок із кризисних сімей та розлучених жінок виявив значущі відмінності за показниками механізмів психологічних захистів: заперечення ($p < 0,009$), регресія ($p < 0,003$), компенсація ($p < 0,024$), проекція ($p < 0,020$), заміщення ($p < 0,037$) та інтелектуалізація ($p < 0,040$). Результати аналізу дають змогу констатувати, що у жінок із першої групи значно більше виражений рівень напруги за такими психологічними захистами, як регресія, компенсація, проекція, заміщення та інтелектуалізація. Розлучені жінки із другої групи заперечують деякі аспекти зовнішньої реальності, які є очевидними для інших, але хворобливими для самої особистості.

Для жінок із першої групи більш, ніж для опитованих другої групи, характерні: повернення до зразків поведінки, які пов'язані з більш ранніми і примітивними стадіями психосексуального розвитку; спроба знайти підходящу заміну для реального чи уявного недоліку, почуття неповноцінності за допомогою фантазування або присвоєння собі бажаних почуттів, якостей і достоїнств іншої особистості; приписування своїх неусвідомлюваних та неприйнятних почуттів, імпульсів і думок іншим людям; розрядка пригнічених емоцій (гнів, злість) на об'єктах, які не є небезпечними для жінки; створення неправильних, але прийнятних для особистості пояснень своєї поведінки з використанням тимчасових причин для виправдання або відхід до світу інтелектуальних роздумів із метою уникнення емоцій, що непокоять.

Порівняння показників особистісних якостей жінок із кризисних сімей і розлучених продемонструвало статистично значущу різницю за показниками замкнутості — відкритості ($p < 0,001$), емоційної стійкості ($p < 0,003$), сміливості — боязкості ($p < 0,001$), довірливості — підозрливості ($p < 0,002$), практичності — мрійності ($p < 0,001$), дипломатичності — прямолінійності ($p < 0,038$), конформізму — нонконформізму ($p < 0,023$), напруженості — розслабленості ($p < 0,001$), інтроверсії — екстраверсії ($p < 0,001$), підлеглості — незалежності ($p < 0,002$).

Фактор замкнутості — відкритості свідчить про переважання в першій групі високого рівня (8–10 та 6–7 стенів), у другій — високого (однак кількість таких жінок менша) та низького (4–5 стенів).

Поліус А має назву *sizothymia* (від лат. «нудний, похмурий»), А+ *affectothymia* характеризує інтенсивне вираження афектів (почуттів). Для жінок із кризисних сімей більшою мірою, ніж для розлучених, характерні легкість у спілкуванні, емоційна вираженість, готовність до співпраці, доброта, пристосованість, увага до людей, активність в усуненні конфліктів. Розлучені жінки більш рівномірно поділились на тих, хто має високий та низький рівні вираженості цього фактора. Жінки

з низьким рівнем більш схильні до ригідності, скептицизму, відчуженості, стриманості, критичності, холодності (шизотимія), зайвої суворості в оцінці людей, труднощів в установленні міжособистісних, безпосередніх контактів.

Аналіз фактора емоційної стійкості дав змогу констатувати, що в обох досліджуваних групах переважають низькі бали (1–3, 4–5 стенів), причому показники розлучених жінок нижчі за показники жінок із кризисних сімей. Взагалі фактор Н характеризує ступінь активності у соціальних контактах. При цьому треба зауважити, що він має генетичне походження і відображає активність організму й особливості його темпераменту. Жінки обох груп емоційно нестабільні, імпульсивні, перебувають під впливом почуттів, мінливі у настроях, легко засмучуються, мають низький поріг відносно фрустрації, невротично втомлювані, мають невротичну симптоматику (фобії, порушення сну, психосоматичні розлади).

Порівнюючи показники фактора сміливості — боязкості, відзначимо, що в першій групі переважаючими є рівні 6–7, 8–10 стенів, у другій — 4–5, 6–7 стенів. Отже, можна констатувати, що розлучені жінки більш сором'язливі, більше, ніж жінки з кризисних сімей, відчувають власну недостатність, невпевненість, емоційно стримані, обережні, уважні до інших, мають підвищену чутливість до погрози.

За фактором довірливості — підозрливості в усіх жінок переважають високі бали, однак кількість опитуваних із високими балами в першій групі вища, ніж у другій, що свідчить про їх більш виражені обережність, егоцентричність, недовірливість. Жінки з кризисних сімей частіше перекладають відповідальність за свої помилки на оточуючих, іноді вони більш автономні, самостійні та незалежні у соціальній поведінці. Порівняльний аналіз показників фактора М (практичність — мрійність) показав, що в першій групі переважають високі бали (6–7, 8–10 стенів), а в другій — середні (4–5, 6–7 стенів), тобто розлучені жінки більш практичні, реалістичні, ретельні, конвенціональні, більш орієнтовані на зовнішню реальність, ніж жінки з кризисних сімей. Відповідно, вони мають багатшу уяву, орієнтовані на власний внутрішній світ.

Показники фактора дипломатичність — пряmolінійність мали статистично значущі відмінності й свідчили про те, що у жінок із кризисних сімей бали розподілились рівномірно за трьома рівнями (8–10, 4–5 та 6–7 стенів), а у розлучених жінок переважав рівень 6–7 стенів і меншою мірою — 4–5 і 1–3 стенів, тобто загалом рівень був вищий в першій групі жінок. Можна констатувати, що розлучені жінки більш відкриті, наївні, пряmolінійні, безпосередні, задоволені тим, що є, ніж жінки

з кризисних сімей, які виявляються хитрими, до-свідченими і при оцінці ситуацій використовують інтелектуальний підхід, близький до цинізму.

Порівняльний аналіз даних фактора конформізму — нонконформізму виявив більш високий рівень у першій групі, хоча ці опитувані мали також і низький рівень. Однак у групі розлучених жінок низький рівень значно переважав. Вони сильніше, ніж жінки з кризисних сімей, залежать від думки і вимог оточуючих, більш орієнтуються на суспільну думку. Жінки з кризисних сімей більш незалежні, схильні приймати власні рішення, діяти самостійно. За шкалою напруженості — розслабленості статистично значуща більшість обстежених обох груп характеризується як енергійні, напружені, фрустровані, неспокойні, роздратовані, проте кількість таких жінок у першій групі значно більша, ніж серед розлучених.

Порівняльний аналіз фактора другого порядку — інтроверсії — екстраверсії показав, що у жінок обох груп переважав середній рівень, хоча кількість таких опитуваних переважала в першій групі. Більша кількість розлучених жінок має низький рівень за цим фактором.

Виявлено статистично значущу різницю даних фактора підлеглості — незалежності. Треба відзначити, що в першій групі переважна кількість жінок із середнім, а в другій групі — з низьким рівнем показників цього фактора. Отже, розлучені жінки є більш залежними особистостями, які потребують підтримки інших, вони більш, ніж жінки з кризисних сімей, орієнтують свою поведінку у напрямку людей, які можуть їм таку підтримку надати.

Проаналізовано комбінацію факторів, які утворюють симптомокомплекс комунікативних особистісних якостей у жінок із кризисних сімей та розлучених. Ця група складається з таких факторів: А, Н, Е, L, N, Q2. Комбінація факторів А (товариськість) і Н (сміливість) відображає потребу особистості у спілкуванні, її вміння спілкуватися. Більш високі значення факторів А і Н, які характеризують жінок із кризисних сімей, означають, що вони більш, ніж розлучені жінки, прагнуть до спілкування, легко контактують із незнайомими людьми та відстоюють свою позицію.

Комбінація факторів L (підозрливість) і N (дипломатичність) характеризує ставлення особистості до інших людей. Для жінок із кризисних сімей характерні вищі показники, ніж для розлучених. Таким чином, жінки першої групи відрізняються більш вираженою соціальною проникливістю, вони краще розуміють людей, мотиви їхньої поведінки, тонко відчувають ставлення інших людей до себе. У той же час такі жінки внутрішньо напружені, перебувають насторожі й можуть відчувати триво-

гу у взаєминах із людьми. Однак треба відзначити наявність певного відсотка розлучених жінок рівня 6–7 за фактором N. Комбінація факторів E (домінантність) і Q2 (самостійність) відображає деякі сторони лідерського потенціалу особистості. У жінок із кризисних сімей такі показники вищі, ніж у розлучених жінок.

До групи інтелектуальних якостей входять фактори B, M, N, Q1. Комбінація факторів B (інтелектуальність) і M (мрійність) характеризує інтелектуальні можливості особистості. В обох групах жінок зафіксовано показники середнього та низького рівнів (окрім показників фактора M, за яким у групі жінок із кризисних сімей переважає високий рівень). За фактором B показники вищі в групі розлучених жінок, за фактором M — у жінок із кризисних сімей. Високі бали за цими факторами свідчать про значні інтелектуальні можливості, захоплення абстрактними ідеями. Така людина легко вирішує абстрактні завдання, швидко може встановити причинно-наслідкові співвідношення між явищами. Низькі показники характеризують переважання в структурі інтелекту конкретного, практично орієнтованого мислення. Такі жінки, приймаючи рішення, орієнтуються перш за все на здоровий глузд і факти.

Комбінація факторів N (дипломатичність) і Q1 (сприйнятливність нового) відображає гнучкість та оперативність мислення особистості. У жінок із кризисних сімей розподіл рівнів за фактором N відбувається майже рівномірно: 4–5, 8–10 та 6–7 стенів. У розлучених жінок переважають рівні 6–7, 4–5 та 1–3 стенів. За даними фактора Q1 картина схожа: кількість жінок із кризисних сімей із більш високими балами незначуще вища, ніж у розлучених жінок. Високі показники цих факторів свідчать про гнучкість мислення і швидкість прийняття рішень. Чим нижче бали, тим повільніше людина орієнтується у проблемних ситуаціях, не завжди правильно прораховує варіанти рішень. З вищими показниками факторів N і Q1 людина легше сприймає нові підходи, не боїться помилок.

У групі емоційних якостей поєднуються такі фактори: C, F, H, I, O, Q4. Комбінація факторів C (емоційна стійкість) і I (емоційна чутливість) характеризує чутливість особистості до емоційного впливу. За фактором C у жінок обох груп переважають низькі рівні, однак у групі опитуваних із кризисних сімей ці показники вищі, ніж у розлучених жінок. Фактор I у жінок обох груп характеризується рівнями 8–10, 6–7 та 4–5 стенів із незначним переважанням більшої кількості опитуваних із високим рівнем у другій групі. Таким чином, розлучені жінки більш реалістично, ніж жінки з кризисних сімей, сприймають навколиш-

ню ситуацію, події. Жінки з більш високим рівнем фактора I відчують себе захищеними, здатними впоратись із різними труднощами, схильні раціоналізувати власні емоційні переживання, враження. Однак загальна картина показує, що обстежені обох груп сприймають те, що відбувається навкруги, перш за все емоційно. Емоції виникають швидко, з будь-якого, навіть незначного, приводу. Спектр емоційних переживань різнобічний: від захопленості до страху, тривоги і депресії, тобто у таких людей емоції перетворюються на основний регулятор поведінки і взаємин із людьми.

Комбінація факторів H (сміливість у соціальних контактах) і F (безтурботність) відображає схильність до ризикованої поведінки. За фактором H у жінок першої групи переважають високі та середні рівні, у розлучених — середні та низькі. Фактор F в обох групах характеризується рівнями 6–7, 4–5 стенів і меншою мірою — 8–10 стенів, однак у групі жінок із кризисних сімей переважає середній, у розлучених жінок — низький рівень. Високі значення цих факторів дають змогу говорити про оптимізм. Такі люди намагаються витіснити невдачі, труднощі, життєва перспектива сприймається ними позитивно. Таких людей приваблюють ситуації, пов'язані з ризиком. Більш низькі показники у жінок обох груп свідчать про схильність до драматизації певних подій та ускладнення ситуації. Настрій у таких жінок часто знижений, життєва перспектива сприймається негативно, упевненість у собі слабо виражена, переважає орієнтація на уникнення невдачі.

Комбінація факторів O (тривожність) і Q4 (напруженість) відображає різні прояви тривожності як особистісної якості. За факторами O і Q4 в опитуваних обох груп виражено переважають високі показники, однак у першій групі ці показники вищі, ніж у другій. Це свідчить про те, що людина часто тривожиться про можливі невдачі та неприємні події, шкодує про минулі вчинки, незадоволена собою, відчуває провину, болісно переживає критику, а компліменти сприймає недовірливо. Перешкоди на шляху досягнення мети сприймаються такими жінками як неподоланні, вони фіксують увагу на негативних сторонах подій, що перешкоджає пошукам виходу зі скрутних ситуацій.

У групу регуляторних якостей особистості входять фактори Q3 (самодисципліна) і G (моральна нормативність). За фактором G в обох групах переважають високі рівні, однак у жінок із кризисних сімей ці показники вищі. За фактором Q3 опитувани перебувають на низькому рівні, однак у жінок із кризисних сімей ці показники вищі, ніж у розлучених. Жінки обох груп достатньо вимогливі до себе, керуються почуттям обов'язку, наполегливі,

однак можуть бути конфліктними, погано контролюють свої емоції та поведінку.

Порівняльний аналіз показників самоактуалізації жінок із кризових сімей та розлучених жінок показав статистично значущу різницю майже за всіма шкалами. Винятком є шкали емоційної урівноваженості, спонтанності, природи людини, контактності та пізнавальних потреб, за якими різниця між групами жінок існує, але вона статистично не значуща.

Показники базових шкал — компетентності у часі та підтримки — значущі ($p < 0,001$) відрізняються у жінок досліджуваних груп. В обох групах виявлено високий рівень неврозів, але кількість таких жінок із кризових сімей значно більша, ніж розлучених. Кількість розлучених жінок із високим та середнім рівнями за цими шкалами значно більша. Отже, розлучені жінки більшою мірою здатні жити сьогоднішнім, вони більш незалежні у своїх вчинках, більше, ніж жінки з кризових сімей, прагнуть керуватися власними цілями, переконаннями, установками й принципами. Жінки з кризових сімей більш конформні, залежні, несамостійні.

За шкалами блоку цінностей (ціннісні орієнтації та гнучкість поведінки) виявлено статистично значущу різницю між показниками обох груп ($p < 0,001$). Результати розлучених жінок вищі, що дає змогу констатувати, що саме вони більш, ніж жінки з кризових сімей, поділяють цінності, які властиві особистості, що самоактуалізується, та більш гнучкі в реалізації своїх цінностей у поведінці та взаємодії з оточуючими, здатні швидко й адекватно реагувати на зміни ситуації. Блок почуттів утворюють дві шкали: сензитивності до себе та спонтанності. Статистично значущу різницю відзначено тільки за шкалою сензитивності ($p < 0,022$). Порівняльний аналіз показав, що кількість розлучених жінок із високим рівнем за цією шкалою значно більша, ніж у першій групі. Розлучені жінки більш здатні визначати свої потреби і почуття, відчувати і рефлексувати їх.

За блоком самосприйняття, який складається з двох шкал — самоповаги і самоприйняття, виявлено статистично значущі відмінності у показниках груп жінок за шкалою самоповаги ($p < 0,002$) та самоприйняття ($p < 0,001$). Кількість розлучених жінок, які здатні цінити свої достоїнства, позитивні властивості характеру, поважати себе, приймати себе такими, які є, поза залежністю від оцінки своїх достоїнств та недоліків, більша, ніж жінок із кризових сімей. Шкали уявлень про природу людини та синергії становлять блок концепції людини. Статистично значущі відмінності ($p < 0,001$) відзначено за шкалою синергії. Саме розлучені жінки більш схильні цілісно сприймати

світ і людей, розуміти зв'язаність протилежностей, таких, як гра і робота, тілесне й духовне.

Аналіз блоку міжособистісної чутливості, який складається зі шкал прийняття агресії та контактності, виявив статистично значущу різницю ($p < 0,001$) у досліджуваних груп жінок за показниками прийняття власної агресії: розлучені більш, ніж жінки з кризових сімей, здатні приймати своє роздратування, гнів і агресивність. За показниками блоку ставлення до пізнання визначено статистично значущі відмінності ($p < 0,001$) за шкалою креативності: у розлучених більш виражена творча направленість, ніж у жінок із кризових сімей.

Проведений порівняльний аналіз рівня самоактуалізації та особистісних якостей жінок із кризових родин і розлучених жінок дав змогу зробити такі висновки.

У жінок обох груп переважає середній рівень за усіма шкалами самоактуалізації. При цьому серед розлучених жінок значущий відсоток обстежених із високим рівнем за шкалою самоповаги, а у жінок із кризових сімей — з низьким рівнем за шкалами підтримки, ціннісних орієнтацій, гнучкості поведінки. У всіх респонденток виявлено високий рівень напруженості за психологічним захистом заміщення, в групі розлучених — ще й заперечення.

Визначено різницю у показниках обох досліджуваних груп за самоактуалізацією та особистісними якостями. Так, жінки з кризових сімей порівняно з розлученими більш товариські, відкриті, готові до співпраці, емоційно стійкі, готові переносити труднощі у спілкуванні з людьми в напружених ситуаціях; вони обережні, схильні перекидати відповідальність за помилки на оточуючих, більш орієнтовані на свій внутрішній світ, розважливі, незалежні, самостійні; прагнуть мати власну думку, енергійні, напружені, фрустровані, роздратовані; соціально контактні; більш агресивні, намагаються обирати ситуацію, у якій їх поведінку терплять; у них більша напруга майже за всіма психологічними захистами (регресія, компенсація, проекція, заміщення, інтелектуалізація); вони менш самоактуалізовані. Натомість розлучені жінки більш замкнуті, суворі в оцінці людей, недовірливі; більш емоційно нестійкі, імпульсивні, мають нижчу толерантність відносно фрустрації; мають підвищену чутливість до погроз; більш поступливі; практичні, реалістичні; більш залежні від думок оточуючих та орієнтуються на соціально схвалювану поведінку. Вони беруть на себе відповідальність за своє життя, більш самоактуалізовані (шкали компетентності у часі, підтримки, ціннісних орієнтацій, гнучкості поведінки, сензитивності, самоповаги, самоприйняття, синергії, прийняття агресії та креативності).

Поки що не вирішеними залишились ряд питань, які змогли б поглибити уявлення про самореалізацію та особистісні якості жінок у кризових ситуаціях. Тим не менш результати цього дослідження мають стати в нагоді фахівцям під час організації надання медико-психологічної допомоги жінкам із кризових родин та розлученим жінкам.

Список літератури

1. *Фальова О. Є.* Индекс житевого стилю: взаємозв'язок психологічних захистів та самоактуалізації жінок з різним сімейним статусом / О. Є. Фальова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.— Кам'янець-Подільський, 2016.— Вип. 31.— С. 468–478.
2. *Ананьев Б. Г.* Некоторые проблемы психологии взрослых / Б. Г. Ананьев // О проблемах современного человекознания.— СПб.: Питер, 2001.— С. 229–249.
3. *Олифирович Н. И.* Психология семейных кризисов / Н. И. Олифирович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента.— СПб.: Речь, 2006.— 360 с.
4. *Полетаева А. В.* К проблеме исследования переживания психической травмы: от неизбежности потери к трансформации и личностному росту / А. В. Полетаева // Социальное обеспечение.— 2008.— № 8.— С. 6–10.
5. Психиатрия, психосоматика, психотерапия; ред.-сост.: К. П. Кискер, Г. Фрайбергер, Г. К. Розе, Э. Вульф.— М.: Алетейя, 1999.— 504 с.
6. *Ральникова И. А.* Психология жизненного пути человека / И. А. Ральникова, О. С. Гурова, Е. А. Ипполитова.— Барнаул: Изд-во АлтГУ, 2014.— 219 с.
7. *Фурманов И. А.* Проявление психологического насилия в супружеских отношениях / И. А. Фурманов // Журн. практического психолога.— 2006.— № 6.— С. 27–33.
8. *Юрьева Л. Н.* Кризисные состояния / Л. Н. Юрьева.— Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999.— 164 с.
9. *Tedeschi R. G.* Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Psychological Inquiry.— 2004.— № 15.— P. 1–18.
10. *Фальова О. Є.* Причини та наслідки кризових станів жінок / О. Є. Фальова; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України // Психологічні перспективи.— Луцьк, 2015.— Вип. 25.— С. 240–256.
11. Практическая психодиагностика. Методика и тесты: учеб. пособ.; под ред. Д. Я. Райгородского.— Самара: Бахрах-М, 2001.— 672 с.

ОСОБЕННОСТИ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ И ЛИЧНОСТНЫЕ КАЧЕСТВА ЖЕНЩИН ИЗ КРИЗИСНЫХ СЕМЕЙ И РАЗВЕДЕННЫХ

Е. Е. ФАЛЕВА

Проведен сравнительный анализ уровня самоактуализации и личностных качеств женщин из кризисных семей и разведенных. Рассмотрены комбинации факторов, составляющих определенные симптомокомплексы, по результатам тестирования респонденток с использованием опросника Р. Б. Кеттелла.

Ключевые слова: женщины из кризисных семей, разведенные женщины, самоактуализация, личностные качества, психологические защиты.

PECULIARITIES OF SELF-ACTUALIZATION AND PERSONAL QUALITIES OF WOMEN FROM CRISIS FAMILIES AND DIVORCED WOMEN

O. Ye. FALOVA

Comparative analysis of self-actualization level and personality features of women from crisis families and divorced women was done. Combinations of factors, which create certain symptom-complexes (according to Kettel's questionnaire) are featured.

Key words: women from crisis families, divorced women, self-actualization, personality features, psychological protections.

Надійшла 22.07.2016